

XVI. YÜZYILDA BURSA'DA TEDAVÜLDEKİ KİTAPLAR

*Ali İhsan KARATAŞ**

ÖZET

Bursa, Osmanlı Devleti'nin önemli bilim ve kültür merkezlerinden biridir. Bilimsel ve kültürel gelişmenin temel kaynakları olan kitaplar, Bursa'nın bu özelliğinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Bu konuda XVI. yüzyıl tereke kayıtları en önemli kaynak konumundadır. Bu kayıtların incelenmesi neticesinde 400 farklı kitap olmak üzere yaklaşık 3.000 eser tespit edilmiştir. Bu makalede XVI. yüzyılda Bursa'da, daha çok okunan kitaplardan bir kısmı tanıtılmaya çalışılacaktır.

SUMMARY

The Books in Circulation in the 16th Century Bursa

Bursa has been one of the most important centres of culture and science in the Ottoman State. Books as essential material for cultural and scientific development have been always played an important role in this aspect of the city of Bursa. This paper looks at this 'treasure' of Bursa. Our basic source for information about books is the 'heritage records' in Bursa XVI. century heritage records allows us to find out nearly 3.000 books, 400 of which are in various subject. This paper reviews the books which we think were read more widely in Bursa.

Bursa, Osmanlı İmparatorluğu'na, kuruluşundan itibaren seksen yıl başkentlik yapmış önemli bir şehirdir. Başkentliği sırasında sosyal ve ekonomik yönden çok gelişmiş, etkisini asırlarca devam ettirecek bir konuma ulaşmıştır. Devlet büyükleri ve hayır severler tarafından iyi bir şekilde imar edilmiş, çok sayıda cami, medrese, türbe, han ve hamam gibi eserler yaptırılmıştır. İmar faaliyetlerine paralel olarak konumunun elverişli oluşu, güvenliğinin iyi sağlanması ve ipek yolunun batıdaki uç noktasında bulunması sebebiyle önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir.¹

Bursa, siyasi ve ekonomik yönden olduğu kadar ilmi bakımdan da önemli bir merkez idi. XIV. ve XV. asırlarda Osmanlı ilim adamları daha iyi bir öğrenim görmek için Mısır, Suriye, İran ve diğer Orta doğu ülkeleriyle Maveraünnehir taraflarına gidiyorlardı. Nitekim, Türk âlimlerinden Dâvûd-ı Kayserî Kahire'de, Kadizâde-i Rûmî Horasan ve Maveraünnehir'de, Molla Fenârî Kahire'de ve Ahmedî Mısır'da ihtisaslarını tamamlamışlardı.² Ancak bu durum Osmanlı İmparatorluğu yöneticilerinin ilme ve ilim adamlarına verdikleri önemden dolayı XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra değişmeye başlamış ve başta İstanbul olmak üzere Anadolu bir ilim merkezi haline gelmişti.³ Gerek dışarıya gidip ihtisas yaparak dönen, gerekse içeride yetişen ulemanın gayret ve çabaları, ayrıca Ali Kuşçu gibi büyük iltifatlara

* Arş. Gör., U.Ü. İlâhiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı

* Arş. Gör. U. Ü. İlâhiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

¹ İnalçık, Halil, "XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", Belleten, XXIV, 41 vd.; DİA, "Bursa", IV, 448; Yalman, Bedri, Bursa, İstanbul 1984, s.17; Orhan, Ş. Yüksel, "Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Başkenti Bursa", Tarih Mecmuası, Şubat 1964, I, 1; Öztuna, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul 1983, XII, 252; Yurt Ansiklopedisi, "Bursa", III, 635-36

² Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1972, I, 520 vd; II, 629; Öztuna, a.g.e, X,292; Erünsal, İsmail, Türk Kütüphaneleri Tarihi, Ankara 1988, II, 5

³ Uzunçarşılı, a.g.e, I, 520-521; Banarlı, N. Sami, Resimli Türk Edebiyatı, İstanbul 1972, I, 557; Baltacı, Cahit, Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976, s. 617

mazhar olarak davet edilen bilginlerin Anadolu'ya gelerek bu topraklarda talebe yetiştirmeleri Anadolu'daki ilim merkezlerinin cazibesini artırmıştır. İşte bu esnada Bursa, sahip olduğu medrese ve diğer eserleriyle Osmanlı devletinin en önemli ilim ve kültür merkezi olmuş⁴ ve bu nedenle bir çok yerli ve yabancı âlim Bursa'ya gelerek ilim ve kültür hayatının yükselmesinde etkili olmuşlardır.⁵

XV. ve XVI. yüzyılda Osmanlı medreselerinin sayısı kesin olarak bilinmemekle beraber 500 civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁶ Bursa'da ise 1530'larda, 8 imaret, 22 medrese, 18 cami, 130 mescit, 10 zaviye ve 10 büyük han⁷ var iken bu yüzyılın sonlarında 50 civarında medrese ve yaklaşık 150 kadar da "sıbyan" mektebi inşa edilmişti.⁸

Bu makalede XVI. yüzyıl Bursa halkının, ilim ve kültür hayatının önemli bir unsuru kabul edilen kitaplarla olan irtibatı incelenmeye çalışılacak ve eserler hakkında bilgi verilecektir. Bu çalışmada, Bursa Şer'iyye Sicillerindeki tereke kayıtları esas alınmıştır.

Osmanlılara ait en eski sicillerin Bursa Şer'iyye Sicilleri olduğu bilinmektedir. Devletin temellerinin Bursa'da atılması, ilk idari ve hukuki uygulamaların burada tatbik edilmesi, toplum yapısının buradan şekillenmeye başlaması tarih araştırmalarında Bursa sicillerinin önemini artırmıştır.

XVI. yüzyıl Bursa'sına ait yaklaşık 200 sicil defteri vardır. Bu siciller arasında bazen müstakil defter olarak, bazen de sayfalar halinde yer alan binlerce tereke kaydı mevcuttur. Şer'iyye sicilleri arasında tereke defterlerinin oluşu Bursa kültür tarihinin incelenmesi bakımından önemlidir.

Tereke veya diğer ismiyle metrûkât, ölen şahısların geriye bıraktıkları malların kassâm tarafından varisler arasında taksim edildiğini gösteren kadı defterleridir. Metrûkât içerisinde eşyayla birlikte kitap isimleri de yer almaktadır. Bunların tesbitiyle ilgili dönemin kitap kültürünün ortaya çıkarılması mümkün olmaktadır.

XVI. yüzyıla ait Bursa tereke kayıtlarında yaptığımız bir inceleme sonucunda 400 farklı eserden oluşan toplam 2094 adet kitap tespit edilmiştir.⁹ Ölen her insanın terekesinin kaydedilmediğini¹⁰, okunamayan veya gözden kaçan eserlerin varlığını da dikkate aldığımızda şüphesiz bu rakam artacaktır.

XVI. yüzyıl Bursa'sında okunan kitapların bazıları diğerlerine nazaran daha çok terekede yer almıştır. Bu kitapları iki grupta toplamak mümkündür:

1-Medreselerde okutulması dolayısıyla metrûkât içerisinde diğerlerine göre daha çok bulunan eserler.

2- Medreselerde okutulmadığı halde tereke içerisinde diğerlerinden daha fazla bulunan eserler.

XV. yüzyılda medreselerde okutulan eserlerin listesini veren Hüseyin Atay¹¹ ile 17. yüzyılda Bursa'da yaşamış olan ve Mühimmatü'l-Mü'minin isimli eserinde okunması gereken kitapların

⁴ Banarlı, a.g.e, I, 557

⁵ Uzunçarşılı, a.g.e, I, 522-23; Banarlı, a.g.e, I, 557

⁶ Baltacı, a.g.e, s. 19

⁷ İnalçık, "Bursa", DİA, VI, 447

⁸ Hızlı, Mefail, Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri, İstanbul 1998, s.197

⁹ Karataş, A. İhsan, XVI. Yüzyılda Bursa'da Yaygın Olan Kitaplar, Bursa 1995 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi)

¹⁰ Tereke defterlerinin oluşması ve siciller içerisinde tereke kayıtlarının yazılması, bir başka deyişle, ölen kişinin metrûkâtının kassâm tarafından kaydedilip daha sonra mirasçılar arasında taksim edilmesi için belli şartlar gerekmektedir. Bunlar:

1-Vârislerin veya vârislerden birisinin metrûkâtın taksim edilmesi için mahkemeye müracaat etmesi

2-Vefat eden şahsın hiç varisi yoksa, terekenin "beytü'l mâl"a devredilmesi için "Kadı'nın terekeye el koyması

3-Vârisler mecnun veya henüz rüşd çağına ermemiş ise, yetimin hakkını korumak amacıyla kadı'nın terekeye müdahale etmesi (bkz. Molla Hüsrev; Durer-Gurer, İstanbul 1883, II, 733; İnalçık, Halil, "XV. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Kaynakları", İ.Ü.İ.F.M., sy. XV, s. 51; Özdeğer, Hüseyin, 1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri, İstanbul 1988, s. 10-11)

¹¹ Atay, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, İstanbul 1983, s. 79 vd.

listesini veren Hüsameddin Bursevî'nin¹² kitap listesi ile 16. yüzyılda medreselerde okutulan eserler¹³ karşılaştırıldığında, bu listelerde adı geçen kitapların hemen hemen birbirlerinin aynı olduğu görülür.

Bu makalede, medreselerde okutulan ya da halkın rağbet ettiği kitaplardan bazıları hakkında bilim dalları esas alınarak kısaca bilgi verilecek ve buna bağlı olarak bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

A- Kur'ân-ı Kerîm

Hiç şüphesiz müslümanların en çok okudukları kitap Kur'ân-ı Kerîm'dir. Günümüzde de Kur'ân, dünyada en çok okunan kitap olma özelliğini taşımaktadır. Hemen her müslüman ailenin evinde en az bir Kur'ân-ı Kerîm bulunmaktadır. Evlenip yeni bir yuva kuran kızlara, babalarının bir Kur'ân-ı Kerîm hediye etme geleneği toplumumuzda hâlâ devam etmektedir. Müslümanların okuması için camilere vakfedilen Kur'ân-ı Kerîmlerin bolluğu da dikkat çekicidir. XVI. yüzyılda da halkımızın Kur'ân-ı Kerîm'e karşı büyük bir saygı beslediğini, onu elden bırakmak istemediğini, hemen her evde Kur'ân-ı Kerîm'in bulundurulmasından anlıyoruz. Tereke kayıtlarında da en çok Kur'ân'a rastlanmasının sebebi budur.

Her sınıftan 250 kişinin metrûkâtı içinde Kur'ân-ı Kerîm yer almıştır. Kur'ân'ın tamamını elde edemeyenlerin, Kur'ân'dan cüzler bulduklarını kayıtlarda geçen "eczâ-i Kelâmullâh", "nisf-ı Kelâmullâh" gibi ifadelerden anlıyoruz. Tereke kayıtlarına bakıldığında zengin veya fakir hangi sınıfa mensup olursa olsun kitap sahibi olan insanların başka hiç bir kitabı yoksa bile mutlaka bir Kur'ân-ı Kerîme sahip oldukları görülür. Kur'ân'ın en çok okunan kitap olması, onun, kültürümüzün oluşmasını etkileyen temel unsur olduğunu gösterir. Bunun için, kültürü, düşünceleri, inançları, davranışları ile XVI. yüzyıl insanı değerlendirilirken, bu çerçeveyi nazara almak ve bu bağlamda Kur'ân'ın ve Kur'ân kültürünün o insan üzerindeki etkisine dikkat etmek gerekir.

B- Tefsir

Kur'ân-ı Kerîm, nazil oluşundan itibaren kıyamete kadar geçerli olan bir kitap özelliğini taşımaktadır. Anlaşılmadan okunması da ibadet olmasına rağmen, efdal olanı, anlaşılabilir olarak okunmasıdır. Kur'ân'ın anlaşılması için sadece Arapça bilmek yeterli değildir. Çünkü, Kur'ân'daki bir çok ayet, herkesin anlayamayacağı ilmi özellikler taşımaktadır. Bu nedenle her devrin şartlarına göre temelden uzaklaşmayarak, hadisler ve diğer bilgilerin de yardımıyla, ayetlerin hakikatleri müfessirler tarafından açıklanmıştır. Böylece, her devirde Kur'ân'la müslümanlar arasındaki irtibat daha iyi sağlanmıştır.

İncelediğimiz dönemde bir çok kişinin metrûkâtında tefsirle ilgili kitaplara rastlandı. Bir kişinin tefsir okuması, onun Kur'ân'la olan ilgisindedir. Osmanlı toplumunda Kur'ân'a verilen ehemmiyeti hatırlayacak olursak, tefsir kitaplarının varlığını ve halk üzerindeki etkisini daha iyi anlayabiliriz.

Tespit ettiğimiz tefsir kitaplarının bir çoğu medreselerde okutulmaktaydı. Toplumun bu konuyla ilgili fikirlerinin oluşmasında tefsir müelliflerinin yorumlarının da etkili olduğu aşîkârdır. XVI. yüzyıl Bursa aydınının çoğunlukla okuduğu tefsir kitapları şunlardır:

1- Keşşâf ani'l-Hakâik¹⁴: Eserin müellifi Cârullah Mahmud b. Ömer Zemahşerî (ö.538/1143)'dir. Müellif bu eseri, Mekke'de ikamet ettiği zaman Mekke şerifi İbn Vahhâs'ın isteği üzerine yazmaya başlamış ve üç yıl sonra memleketi olan Urgenç'te bitirmiştir. Eserde dirayet yolu takip edilmiştir. Kur'ân'ın üstünlük ve nitelikleri göz önünde bulundurularak hazırlanan eser, kendisinden sonra yazılan eserlere kaynak olmuştur. "Keşşâf Tefsiri" de denilen bu eser Osmanlı medreselerinde okutulan eserlerdendir.¹⁵

¹² Hüsameddin Bursevî, Mühimmatü'l-Mü'minin fi Umûri'd-Dünya ve'd-Dîn, T.S.K.M. Bağdad Kitap no:189, 114b (Mustafa Kara'nın özel kütüphanesinde eserin fotokopisi bulunmaktadır.); Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, Bursa1990, II, 92

¹³ Hızlı, Mefail, Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim, Bursa 1997, s. 148

¹⁴ B.Ş.S. A31/1b; A71/26b(2 adet), 49a, 53a; A163/52b; A165/176b; A191/20b; A71/49a (2adet); A56/65a; A91/30a; A56/11a (2 adet); A91/30a

¹⁵ Katip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn, İstanbul 1970, II, 1470; Yüce, Nuri, "Zemahşerî", İA, XIII, 509

2- Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl¹⁶: Terekelerde "Tefsîr-i Beyzâvî" olarak geçen eser, Nâsiruddin Saîd Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî (ö.692/1292-93) tarafından, Zemahşerî'nin tefsiri dikkate alınarak telif edilmiştir. Sünniler arasında çok büyük ve saygın bir yer kazanmış olan Tefsir, kısa ve muciz olup, bir çok maddeyi ihtiva etmekle birlikte gramer, mantık, kırâat gibi konulara da değinmektedir. Osmanlı medreselerinde tefsir dersinde okutulan başlıca kitaplardandır.¹⁷

C- Hadîs

Kur'ân'dan sonra ikinci kaynak olan hadisler, Osmanlı toplumunda özel bir yere sahiptir. İnsanlık için "güzel bir örnek" olan Peygamberimizin sünnetine, başka hiç bir millette bulunmayan titizlikle Osmanlı toplumunda riayet edilmiştir. Ayetlerle birlikte hadislerin de çeşitli hat sanatlarıyla yazılarak en güzel yerlere asılması, hadis kitaplarını alamayanlar için halkın günlük hayatına ışık tutan 40 hadisten (hadîs-i erbaîn) oluşan küçük hadis kitapçıklarının ortaya çıkması, Osmanlı halkının hadis karşısındaki tutumunu gösterir.

Bir çok tereke kayıtlarında hadislerle ilgili kitapların bulunması, Osmanlı toplumunun bilinen dindarlık özelliğiyle uyum sağlamaktadır. XVI. yüzyıl Bursa halkının yapısını düşünecek olursak, bunda hadislerin de etkisini dikkate almamız gerekir. Çünkü hadisler daha çok, ibadet için değil, muhtevâsının yaşanması için okunurlar.

1- Mesâbîhu's-Sünne¹⁸: Begavî el-Ferrâ (ö.516/1222) tarafından kaleme alınmıştır. Güvenilir hadis kaynaklarından seçilen hadisler, önce konularına göre sıralanmış, sonra da her bab sahih ve hasen diye ikiye ayrılmıştır. 4719 hadis ihtiva eden eser, İslâm âleminde büyük ilgi görmüş, üzerine çok sayıda şerh ve talik yazılmıştır. Eser Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak ta okutulmuştur.¹⁹

2-Meşâriku'l-Envâr²⁰: Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan eser, Hasan b. Muhammed es-Sâğânî (ö.650/1256) tarafından yazılmıştır. Altı sahih kitap arasından toplanmış olup 2246 hadis ihtiva etmektedir. Esere çok sayıda şerh yapılmıştır.²¹

3-Şîr'atü'l-İslâm²²: II. Bayezid döneminde Yakup b. Seydi tarafından şerhedilen bu kitap, İmamzâde olarak tanınan Muhammed b. Ebu Bekir (ö.573/1177) tarafından yazılmış olup sünen-i Peygamber'den bahsetmektedir.²³

D- Fıkıh

Terekelerde çok sık rastlanan kitaplar arasında fıkıhla ilgili olanlar da vardır. Özellikle pratik hayata hitap eden fikhî kitapların çokluğu incelediğimiz dönemin yaşamını düzenlemesi bakımından dikkat çekicidir. Avâm-havâs, fakir-zengin hemen herkesin metrûkâtından fıkıhla ilgili bir eserin çıkması, onların günlük yaşantılarında bu tür eserlere duydukları ihtiyacı gösterir.

1- Durer-Gurer²⁴: Molla Hüsrev (ö.855/1480)'in sık sık müracaat edilen eseridir. Osmanlı medreselerinde de okutulan eserin asıl adı "Dureru'l-Hukkam fî şerhi Gureri'l-Ahkâm"dır. İsminden de anlaşıldığı gibi Durer, Gurer'e kendisi tarafından yapılan şerhtir.²⁵

¹⁶ B.Ş.S. A31/1b; A56/11a; A91/30a (2 adet); A137/122b; A165/189b

¹⁷ Katip Çelebi, a.g.e, I, 186; Günaltay, Şemseddin, İslâm Tarihinin Kaynakları, İstanbul 1991, s. 170; Brockelman C. "Beyzavî", İA, II, 593; Yavuz, Y. Şevki, "Beyzavî", DİA, VI, 102

¹⁸ B.Ş.S. A28/138b (2 adet); A71/53a, 90b; A91/30a (2 adet); A137/22b; A163/52b; A165/176b, 181a (2 adet), 189b, 251a; A191/20b; A91/30b

¹⁹ Katip Çelebi, a.g.e. II, 1968; Güngör Mevlüt, "Begâvî", DİA, V, 340

²⁰ B.Ş.S. A56/11a; A71/10a (2 adet), 26b, 53a, 61a; A137/122b; A165/176b (2 adet), 181a, 251a; A71/49a (2 adet); A137/122b; A165/181a; A191/20b

²¹ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1686; Bilge, Mustafa, İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1984, s. 47

²² B.Ş.S. A31/1b; A71/59a, 79a; A137/122b (2 adet); A165/181a, 239a; A176/98b; A191/12b A71/53a; A91/56b; A191/20b

²³ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1044; Uzunçarşılı, a.g.e, II, 631-32; İsmail Paşa, Hediye-tü'l-Ârifin, İstanbul 1951, I, s. 2

²⁴ B.Ş.S. A71/49a (2 adet); A91/30a; A137/122b; A191/20b

²⁵ Baldırzâde, Vefeyatnâme, Bursa Orhan Kitaplığı, kitap no 1018, s. 67b; Babinger F. "Hüsrev", İA, V (I), 606; Uzunçarşılı, a.g.e, II, 657

2- Kâdîhân²⁶: Terekelerde sadece Kâdîhân olarak geçen eserin adı Fetâvây-ı Sirâciye veya Fetâvây-ı Kâdîhân'dır. Fahrüddin Kâdîhân (ö. 592/1196) tarafından yazılan kitap, halk arasında el üstünde tutulan eserlerdendir.²⁷

3- Vikâye²⁸: Burhânü's-Şerîa (ö.673/1274)'nın fıkıhla ilgili eseridir. Hidâye'nin şerhi olan ve Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan bu esere çok sayıda şerh ve hâşiyeye yazılmıştır.²⁹

4- Hidâye³⁰: Burhaneddin Ali b. Ebubekr el-Merginânî (593/1197) tarafından telif edilen eser Kudûrî'nin "Muhtasar"ı ve Şeybânî'nin "Câmiu's-Sağîr"ine istinaden yazılmış olan "Bidâyetü'l-Mühtedî" adlı esere yine kendisi tarafından yazılan bir şerhtir. Üzerine bir çok şerh ve Hâşiyeye yazılan eser medreselerde okutulmuştur.³¹

5- Ferâiz-i Sirâciye³²: Verasetle ilgili olan bu eser, Sirâcüddin Muhammed b. Mahmud b. Abdürreşid es-Secâvendî (Ö.673/1274) tarafından kaleme alınmıştır. Birçok kişi tarafından şerh edilen eser, on beş terekede yer almakta ve bazı kayıtlarda sadece "Sirâciye" olarak geçmektedir.³³

6- Telvîh³⁴: Sadru's-Şerîa'nın (Ö: 747/1347) et-Tavdîh adlı fıkıh usulüne dair eserin Sadeddîn Taftazânî (ö.729/1389) tarafından yazılan et-Telvîh fi Keşfi Hakâiki't-Tavdîh adlı haşiyedir. Medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.³⁵

7- Muhtasar-ı Kudûrî³⁶: 28 terekede sadece Kudûrî olarak geçen bu eser, Bağdatlı Ahmed b. Muhammed Kudûrî (ö.428/1036-37) tarafından kaleme alınmıştır. Hanefi fıkhı esas alınarak yazılan Kudûrî, halk arasında ellerden bırakılmayan bir eser olmuştur.³⁷ Bunun başlıca sebebi, Kudûrî'nin daha çok halkın günlük ihtiyaçlarını karşılayacak basit ilmihal konularını sade bir lisanla anlatmasıdır.

8- Mukaddime-i Kutbeddîn³⁸: Kutbeddîn İznikî (ö.821/1418)'nin telif etmiş olduğu fıkıhla ilgili bu eser, her biri ayrı konularda olan beş bab üzerine düzenlenmiş ve her bab birtakım fasıllara ayrılmıştır. Kitap te'lif de olsa bir takım yabancı kaynaklardan faydalanılarak meydana getirilmiştir. İhtiva ettiği kısa ve anlaşılır cümlelerle halkın beğenisini kazanmış olan eser, Osmanlı edebiyatında Türkçe yazılan ilk ilmihal kitabı olarak kabul edilir.³⁹

9- Mukaddime-i Ebû'l-Leys⁴⁰: Ebû'l-Leys Semerkandî (ö.373/938)'nin küçük bir eseridir. Namazla ilgili olup halk arasında çok tutulmuştur.⁴¹

E- Tasavvuf ve Ahlâk

²⁶ B.Ş.S. A56/65a; A71/26a, 26b (2 adet), 53a; A137/122b; A165/251; A191/20b

²⁷ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1227; Mîzânü'l-Hak (Orhan Şaik Gökyay'ın açıklaması 151, Bundan sonraki Mîzânü'l-Hak'la ilgili dipnotlar, Orhan Şaik Gökyay'ın esere yaptığı açıklamalardan alınmıştır.; Juymbol. T.H, "Kâdîhan Fahreddîn", İ.A, VI, 49; İsmail Paşa, a.g.e, I, 280

²⁸ B.Ş.S. A22/14b; A28/138b; A71/10a (2adet), 53a, 79a; A91/42b, 56b; A163/52b (2adet); A165/114b, 181a; A191/26b, 48a

²⁹ Katip Çelebi, a.g.e, II, 2020; Uzunçarşılı, İ. Hakkı, İlmiye Teşkilatı, Ankara 1988, s. 29; İsmail Paşa, a.g.e, II, 407

³⁰ B.Ş.S. A31/1b; A71/26b, 49a (2 adet), 53a, 59a; A91/30a, 56b; A137/122b (2 adet); A165/181a, 251a, A191/20b

³¹ Katip Çelebi, a.g.e, II, 2031; Heftening, "Merginani", İA; VII, 761; Uzunçarşılı, a.g.e, s. 22

³² B.Ş.S. A56/29b, 65b; A71/53a, 59a, 65a; A91/56b (3 adet), A137/87a, 122b; A165/14a, 181a, 189b; A176/98b; A191/22a

³³ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1247; R. Paret, "Secâvendî", İ.A, X, 302; İsmail Paşa, a.g.e, II, 407

³⁴ B.Ş.S. A71/79a; A137/122b; A191/30a, 33a; A91/30a

³⁵ Özel, Ahmet, Hanefi Fıkıh Alimleri, Ankara 1990, s. 87

³⁶ B.Ş.S. A31/86a, 105a; A41/120b; A56/25a; A71/10a (2adet), 49a (2 adet), 53a, 86a; A91/30a (2 adet), 42b, 56a; A106/91a; A137/110b (2 adet); A163/52b; A165/114b, 176b (2 adet), 181a, 207a, 251a, 252a (2 adet); A191/26b, 40a, 47b

³⁷ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1632; Bilge, a.g.e, s. 50

³⁸ B.Ş.S. A22/19a; A56/25a

³⁹ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1804; Tahir Mehmed, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333, I, 144; Öksüz, Y. Ziya, "Kutbeddîn b. Muhammed İznikî ve Mukaddime-i Kutbeddîn", Tayyip Okıç Armağan, s. 228

⁴⁰ B.Ş.S. A22/14b, 19a, 59b; A31/105a; A71/53a; A165/35a, 114b; A191/21b

⁴¹ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1795; Mecdî, Hadâiku's-Şakâik, İstanbul 1989, s. 228; İsmail Paşa, a.g.e, II, 490

Tasavvuf ve ahlakla ilgili eserler, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en sık rastlanan kitaplardır. Medreselerde okunarak öğrenilen ilmi eserler daha çok aydınların elinde mevcut iken, tasavvuf ve ahlakla ilgili kitapların hem aydın/havâssın hem de halkın/avâmın elinde bulunduğu görülmektedir. Bu tür kitapların kolay anlaşılması, daha çok dikkat çeken konuları içermesi ve halkın iç dünyasına hitap etmesi, toplumu derinden etkilemiştir. Öyle ki, her hangi bir şahsın terekesinde, Kur'ân'dan sonra ikinci bir kitap varsa, bunun büyük çoğunlukla tasavvufa ait kitaplardan olduğu müşahede edilmektedir.

Osmanlı toplumunda tekke ve zâviyelerin çokluğu bilinen bir gerçektir. Buralarda, genellikle tasavvufa ait eserlerin okunması, ulema sınıfıyla birlikte ekseriyetle avâm tabakasının bu gibi yerlerle iç içe olması bu tür eserleri yaygınlaştırmıştır. Günümüzde bile Anadolu'nun bir çok yerinde, insanlar bir araya gelerek bu tür eserleri okumaktadırlar.

Asırlar boyunca toplumu etkisi altında tutan ve insanın hayatını yönlendiren tasavvuf ve ahlaka ait kitapların mahiyeti iyi anlaşılmadıkça bu eserlerin etkisiyle şekillenen toplumun değerlendirilmesi güç olacaktır. Aynı şey XVI. yüzyıl için de geçerlidir.

1- Avârifü'l-Maârif⁴²: Yazarı Şihâbuddîn es-Sühreverdî (ö.632/1234)dir. 63 bölümden meydana gelen bu eser, daha önceki eserlerin tekrarı olmakla birlikte, orijinal bilgileri de ihtiva etmektedir. Tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahip olan bu kıymetli kitaptaki bilgiler, daha sonraki sûfilerden özellikle Câmî başta olmak üzere bir çok kişi tarafından tekrarlanmıştır. Tekke ile ilgili hayatı düzenleyen bilgiler, ilk defa bu eserde yer almıştır.⁴³

2- İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn⁴⁴: Mev'ize, fıkıh, ahlak ve tasavvufu mezcederek hazırlanmış olan bu eser, Ebu Hamid Muhammed el-Gazâlî (ö.505/1111) tarafından telif edilmiş olup, dört kısımdan oluşmaktadır. Ayrıca kısımlardan her biri onar baba ayrılmıştır.⁴⁵ İslâm aleminde fevkalade rağbet gören eser, bu sahadaki kitapların hepsinden daha fazla ilgi görmüştür.⁴⁶ Gazâlî'nin en büyük eseri olan İhyâ, onun dini ve felsefi tecrübelerini anlatmaktadır. Bu kitap, sünnilîğin en mükemmel bir ifadesi olmakla birlikte, skolastik delillere değil, vahye ve derin din duygusuna dayanmaktadır. Sadece münevverlere, filozoflara ve ilahiyat bilginlerine değil, müslüman kitlenin bütününe hitap eden eserin stiline çok güzel ve okunmasının oldukça cazip oluşu halkın ilgisini çekmektedir.⁴⁷

3- Kimyây-ı Saadet⁴⁸: Gazâlî (505/1111)'nin eseri olan kitap, İhyâ'nın bazı ilavelerle ile Farsça'ya yapılmış tercümesidir.⁴⁹ Dört tereke kaydında yar almıştır.

4- Gülistân⁵⁰: Sa'dî-i Şîrâzî (ö.691/1292) tarafından kaleme alınan ve eskiden ders kitabı olarak ta okutulan eser, bir başlangıç ve sekiz bölümden oluşmaktadır. Her bölümü farklı konulardan bahsetmekle birlikte, daha çok değişik sınıflara mensup insanların hareketlerini düzenlemeye yöneliktir. Eserini hikâyelerle de süsleyen Sâdi, bu hikâyelerinin bir kısmını kendi müşahedelerine dayanarak anlatırken, diğer bir kısmını da duyduklarına ve gördüklerine dayanarak anlatmaktadır. Bir çok kişi tarafından üzerine şerh yapılmış ve taklit edilerek bir çok kitap yazılmıştır.⁵¹

Fars Atabek'i Ebû Bekir'e ithaf edilmiş olan Gülistân⁵², Sa'dî'nin hayat tecrübesini hulasa etmektedir. İran edebiyatının şaheseri olan bu eser Farsça'nın okutulduğu her yerde tetkik edilmiştir. İçindeki sade anlatımıyla, halkın asırlarca el üstünde tuttuğu bir eser olmuştur.⁵³

⁴² B.Ş.S. A71/49a; A91/20b; A163/52b; A165/17b

⁴³ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1177; Uludağ, Süleyman, "Avârifü'l-Maârif", DİA, IV, 109, Kara, a.g.e, I, 26

⁴⁴ B.Ş.S. A71/52b, 59a; A165/127a, 176a; A191/40a

⁴⁵ Katip Çelebi, a.g.e, I, 23

⁴⁶ Kufralı, Kasım, "Gazzali", İ.A, IV, 758

⁴⁷ Bammat, Haydar, İslamiyetin Manevi ve Kültürel Değerleri, Ankara 1963, s. 197-98

⁴⁸ B.Ş.S. A22/59a; A71/61a; A165/166b, 181a

⁴⁹ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1533; Kufralı, a.g.m, IV, 758

⁵⁰ B.Ş.S. A22/14b, 55b, 59b, 106b; A71/26a, 53a (2adet), A91/30a; A137/122b; A146/14a; A165/36a, 181a; A191/40a; A137/87a, 122b; A191/20b (2adet)

⁵¹ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1504; Yazıcı, Tahsin, "Sadî", İ.A, X, 38-39; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, "Sa'dî", VII, 399

⁵² Günaltay, a.g.e, s. 170

⁵³ Bammat, a.g.e, s. 280

5- Külliyyât-ı Sa'dî⁵⁴: Doğu İslâm edebiyatına büyük tesiri olan Sa'dî'nin eserleri ölümünden sonra Ahmet b. Ebû Bekr (ö.726) tarafından külliyyat halinde toplanmıştır. On altı kitap ve altı risaleden meydana gelen külliyyat "Bisutun" ismiyle tanınır. Külliyyatı oluşturan eserler daha çok edebiyat ve tasavvuf ahlakıyla ilgilidir.⁵⁵

6- Muhammediyye⁵⁶: İhtiva ettiği konular itibariyle siyer (tarih) kitabı da sayılabilecek bu eser, Yazıcıoğlu Mehmed Bîcân (855/1451) tarafından telif edilmiştir. Okuyanlarına "Muhammediyehân" adı verilen eser Mevlid gibi bestelenerek evlerde, camilerde ve türbelerde büyük bir coşkuyla okunmuştur. XV. asırdan Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar bütün Türk aleminde beş asır boyunca halkın dini duygularını beslemiş, İslâmî kültürün temelini teşkil etmiştir.

Yazıcıoğlu bir gece rüyasında Hz. Muhammed'i (s.a.v) görmüş ve onun emriyle bu eseri yazmıştır. Önce "Mağribu'z-Zamân" adıyla bir eser yazmış, daha sonra halkın anlaması için Türkçe'ye çevirmiştir. Halk arasında asırlarca el üstünde tutulan Muhammediyye adlı bu eser Peygamberimizi anlatan, onun sevgisini gönüllere yerleştiren, İslâm'ın dünya görüşünü geniş halk kitlelerine intikal ettiren bir eserdir.

Eserde Hz. Adem (s.a.v) den Hz. Muhammed'e (s.a.v) kadar gelen peygamberlerden bahsedildikten sonra Hz. Peygamber'in hayatı, halifeler, ashâb, kıyâmet ve âhiret konusunda da bilgi verilmektedir.

Terekelerde ilk beş sırada yer alan kitaplar arasında bulunan bu eser, 9 bin beyitlik mesnevi şeklinde yazılmıştır. İçinde 24 tercî-i bend bir de terkîb-i bend bulunmaktadır. Esere bir çok nazîre yazılmıştır.⁵⁷

7- Tezkiretü'l-Evliyâ⁵⁸: Büyük sûflerin hal tercümeleri ve bazı sözlerinden bahseden kitap Ferîdüddîn Attâr (627/1229) tarafından kaleme alınmıştır. Bir çok dile çevrilmiş olan bu kıymetli kitap, halk nezdinde oldukça fazla itibar görmüş, daha sonraki dönemlerde, bazı suflerin hal tercümeleri de ilave edilerek genişletilmiştir. Bir çok tercümesi içinde en meşhur olanı, Sinan Paşa'nın yaptığı tercümedir. Terekelerde Sinan Paşa'nın tercümesine de rastlanmıştır.⁵⁹

F-Akaid-Kelâm

İtikat ve inançla ilgili olan Akaid-Kelâm kitapları, daha çok ulemâ sınıfının metrûkâtında yer almaktadır. Kur'ân, hadîs, tasavvuf ve edebiyât gibi konuları içeren eserlerden daha az miktarda bulunan Akâid ve Kelâm kitapları, muhteva bakımından ağır olması ve daha çok medreselerde okunarak öğrenilebilmesi dolayısıyla avâmın terekelerinde fazla yer almamıştır. Kanaatimizce, bu konularla ilgili bir problemi olan kişi, kitaplardan çok ulemâyâ müracaat ediyordu.

1- Akâid-i Neseffî⁶⁰: Birçok tereke kaydında sadece "akâid" olarak geçen eserler, muhtemelen Ömer b. Muhammed en-Neseffî'nin (537/1342) yazdığı ve medreselerde ders kitabı olarak okutulan Akâid-i Neseffî'dir. Eser dini akidenin medrese usulüne uygun ilk hulasası olduğu için çok rağbet görmüş ve bir çok kişi tarafından şerh edilmiştir.⁶¹

Terekelerde Neseffî'nin Akâid'inden daha çok şerhi bulunmaktadır. Bu şerhler büyük bir ihtimalle eserleri ilk devir Osmanlı medreselerinde en çok okunan alimlerden Sadeddîn Taftazânî'nin (ö.791/1388) şerhidir.⁶²

⁵⁴ B.Ş.S. A71/52b; A165/181a, 166b

⁵⁵ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1507; Yazıcı, a.g.m, İA, X, 36; T.D.E.T.A, "Sa'dî", VII, 399; İsmail Paşa, a.g.e, II, 198

⁵⁶ B.Ş.S. A22/14b; A37/40b (4adet), 96a (2adet), A71/50a; A134/37a, 122b; A158/24b; A163/5b; A164/4b; A165/124b, 259a; A176/16b; A191/12b, 59a; A202/70a; B9/183a

⁵⁷ Katip, Çelebi, a.g.e, II, 1618; Uzun, Mustafa, "Muhammediyye", Osmanlı Ansiklopedisi, İstanbul 1993, II, 100-101

⁵⁸ B.Ş.S. A91/30a; A134/39b (2adet); A163/52a; A165/14a, 184b, 251a; A191/42b, 59a

⁵⁹ Katip Çelebi, a.g.e, I, 385; Şahinoğlu, M. Nazif, "Attâr", DİA, IV, 97-98; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1972 II, 592; Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul 1990, s. 310; Topkapı El Yazmaları Kataloğu, I, 1139

⁶⁰ B.Ş.S. A137/123b; A165/176b, 181a; A178/98b; A185/8b

⁶¹ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1145; Mîzânü'l-Hak, s. 139, A.J, Wensinck, "Neseffî", İ.A, IX, 19

⁶² Bilge, a.g.e, s. 53

2- Mevâkîf⁶³: Adudiddîn el-Îcî (756/1355)'nin telif ettiği kelâm ile ilgili olan "el-Mevâkîf fî İlmi'l-Kelâm" isimli kitaptır. Kısa bir mukaddime ve altı mevkîftan ibaret olan eserin mukaddimesinde Kelâm ilminin üstünlüğünden, diğer bölümlerde ise kelimeler ve felsefe bilgilerinden bahsedilmektedir.⁶⁴

Üzerine bir çok şerh ve hâşiye yazılan eser, medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Terekelerde şerhi kendisinden daha çok bulunan bu kitaba Cürçânî'nin yazdığı şerh, diğer şerhlerden daha önemlidir. Bu şerh de medreselerde okutulmuştur.⁶⁵

3- Tecrîdü'l-Kelâm⁶⁶: Metrûkâtta daha çok "Hâşiye-i Tecrîd", veya "Şerh-i Tecrîd" olarak zikredilen eser, Nâsıruddîn Tûsî (627/1273)'nin yazdığı kitaptır. Osmanlı medreselerinde daha çok Seyyid Şerif Cürçânî'nin yazdığı Hâşiye ve Şemseddin Mahmûd b. Abdullah el-İsfahânî'nin yazdığı şerh okutulmuştur.⁶⁷

G- Luğat

1- Luğat-ı Ahterî⁶⁸: Muslihiddîn Mustafa (ö.968/1560)'nin eseri olan ve Ahterî-i Kebir olarak da bilinen bu Arapça- Türkçe sözlük, 1545'te tamamlanmıştır. Eser yaklaşık 40 bin kelime ihtiva etmektedir. Halk arasında çok tutulmasından dolayı "Kebîr" diye isimlendirilmiştir.⁶⁹

2- Sihâh-ı Cevherî⁷⁰: Kendisinden sonra gelen Arap dilcilerinin geniş ölçüde istifade ettikleri "Tâcü'l-Lüga ve Sihâhu Arabiyye" isimli Arap dili sözlüğü olan bu eser, İsmâîl b. Hammâd Cevherî (ö. 393/1003)'nin luğat kitabıdır. Eserde Arapça kelimeler köklerinin son harflerine göre bablara ilk harflerine göre de fasıllara ayrılmıştır. Arap sözlük tarihinde tertip itibarıyla yeni bir çığır açan eser, aynı zamanda sadece sahih kelimeleri ihtiva etmesiyle de ayrı bir özellik taşımaktadır.⁷¹

3- Tarîfât⁷²: Seyyid Şerîf Cürçânî (ö.816/1413)'nin telif ettiği bu eser, müellifin, eserleri içerisinde en tanınmış olanıdır. Bir çok defa basılmış olan bu kitap, meşhur bir terimler sözlüğüdür.⁷³

H- Belâğat

1- Miftâhu'l-Ulûm⁷⁴: Müellifi Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebûbekir Sekkâkî(ö.626/1228)'dir. Kitap, sarf, nahiv ve meânî olmak üzere üç bölümden oluşmuştur. Osmanlı medreselerinde okutulan kısmı üçüncü bölüm olan belâğatla ilgili meânî bölümüdür. Çok sayıda şerhi hatta şerhlerinin de şerhleri olan esere, Cürçânî ve Taftazânî tarafından yapılan şerhler, medreselerde okutulmuştur.⁷⁵ Terekelerde eserden çok, şerhleri bulunmaktadır.

2- Mutavvel⁷⁶: Sa'deddin Taftazânî (ö.722/1322)'nin belâğata dair eseridir. Uzun yıllar medreselerde okutulan eser, Celâleddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni (ö.739/1338)'nin

⁶³ B.Ş.S. A56/65b; A71/59a; A91/30a; A163/52b; A91/30b; A71/79a; A91/30a (2adet), 30b, 56b; A137/122b; A165/181a

⁶⁴ Katip Çelebi, Keşfu'z-Zünûn, II, 1895; Mîzânü'l-Hak, s 131; Ateş, Ahmet, "İci", İ.A, V (II), 923

⁶⁵ Katip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn, II, 1891; Gümüş, Sadettin, "Cürçânî", DİA, VIII, 136; Bilge, a.g.e, 55

⁶⁶ B.Ş.S. A91/30b, 56b; A91/30a (2adet); A137/122b

⁶⁷ Katip Çelebi, a.g.e, I,346; Mîzânü'l-Hak, s. 131; Gümüş, a.g.m, VIII, 136; Uzunçarşılı, a.g.e, II, 587, İlmiye Teşkilatı, s. 68; Baltacı, Cahit, Osmanlı'da Eğitim Sistemi, O.A, II, 17; Bilge, a.g.e, s. 54

⁶⁸ B.Ş.S. A56/65b; A71/79a

⁶⁹ Katip Çelebi, a.g.e, I, 31; Tahir, Mehmet, a.g.e. I, 224-25; İsmail Paşa, a.g.e, II, 434-35; Kılıç, Hulusi, "Ahteri", DİA, II, 184

⁷⁰ B.Ş.S. A71/26b, 53a, 65a (2adet); A91/30a, 30b; A137/122b; A165/176a, 181a (2adet); A191/20b

⁷¹ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1071; M. Cheneb Moh.Ben., "Cevherî", İ.A, III, 126; el- Faruki, İsmail, Raci, İslâm Kültür Atlası, İstanbul 1991, s. 267; Kılıç, Hulusi, "Cevherî", DİA, VII, 459; TDETA, "Cevherî", II, 57; İsmail Paşa, a.g.e, I, 209

⁷² B.Ş.S. A71/49a; A137/87a; A165/252b; A176/98b

⁷³ Katip Çelebi, a.g.e, I, 422; Gümüş, a.g.m, VIII, 136; el-Faruki, a.g.e, s. 266

⁷⁴ B.Ş.S. A91/30a; A137/122b; A165/189b; A56/65b; A71/49a (2adet), 87a; A91/30a (4adet); A137/122b; A191/33a; A56/65b; A91/30a; A91/30a

⁷⁵ Mecdi, a.g.e, s. 41; Uzunçarşılı, a.g.e, s. 27, n 4; Bilge, a.g.e, s. 55, Hızlı, a.g.e, s. 149

⁷⁶ B.Ş.S.A56/65a (2adet); A91/30a (3adet); A137/122b (2adet); A163/52b (2adet); A165/181a; A71/79a; A91/30a

"Telhîsu'l-Miftâh"⁷⁷ adlı eserine Taftazânî tarafından yapılan şerhtir. Taftazânî tarafından iki şerh yapılmıştır. Birincisi ikincisinden daha uzun olduğu için, birincisine Mutavvel, ikincisine Muhtasar denmiştir.⁷⁸ Terekelerde altı yerde Mutavvel, altı yerde de Muhtasar olar geçmektedir.

I- Gramer

1- Avâmilü'l-Mie⁷⁹: Bu isimde bir çok eser olmasına rağmen, medreselerde daha çok iki kişinin kitabı okutulmuştur. Bunlardan birincisi, Avâmilü'l-Atîk isimli kitaptır. Yazarı Birgivî'dir. Diğeri ise Avâmilü'l-Cedîd adı verilen kitap olup, yazarı Cürcânî'dir. Nahivle ilgili olan her iki esere de çok sayıda şerh yazılmıştır.⁸⁰

2- el-İ'râb 'an Kavâid-i İ'râb⁸¹: Müellifi, İbn Hişâm Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf (ö.762/1360-61)'tur. Dört bab üzerine yazılmış olan eser, medreselerde ders kitabı olark okutulmuş ve üzerine çok sayıda şerh yapılmıştır.⁸²

3- İzzî⁸³: Abdulvahhâb b. İbrâhîm ez-Zencânî (ö.655/1257)'nin sarfla ilgili eseridir. Üzerine bir çok şerh yazılan kitap medreselerde okutulmuştur.⁸⁴

4- el-Kâfiye⁸⁵: İbnu'l-Hacîb diye bilinen Cemâleddîn Osmân b. Ömer (ö.646/1248)'in nahivle ilgili kitabıdır. Medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.⁸⁶ On beş tereke kaydında yer alan ve medreselerde de okutulan Mutavassıt ta Kâfiye'nin şerhidir.⁸⁷

5- Maksûd⁸⁸: Yazarı hakkında bir şey söylenememekle birlikte, İmâm-ı A'zam'a atfedilmektedir. Medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.⁸⁹

6- Merâhu'l-Ervâh⁹⁰: Müellifi Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'dur. Medreselerde okutulan eserin çok sayıda şerhi vardır.⁹¹

7- Misbâh⁹²: Nâsır b. Abdüsseyyid Makrîzî (ö.610/1212)'nin eseridir. Eseri oğlu için yazmıştır. Çok sayıda şerhi vardır.⁹³

8- Şâfiye⁹⁴: Ders kitabı olarak okutulan Şâfiye, İbnü'l-Hâcib diye meşhur olan Ebû Amr Osman b. Ömer (ö.646/1248)'in eseridir.⁹⁵

İ- Edebiyât

Edebiyatla ilgili kitaplar, tasavvuf ilmiyle iç içe olması dolayısıyla Osmanlı toplumunda büyük ilgi görmüştür. Medrese tahsili gören ya da görmeyen herkesin elinde bulunan bu tür eserlere

⁷⁷ Terekelerde Telhîsu'l-Miftâh olarak da geçmektedir. A91/30a

⁷⁸ Katip Çelebi, a.g.e, I, 473; Storey, C.A., "Taftazânî", İ.A, XII (I), 119; Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı s. 21-22; Bilge, a.g.e, s. 56-57

⁷⁹ B.Ş.S. A22/64b; A71/10a; A91/42b, 56b; A165/67b, 181a; A176/98b; A137/122b; A191/12b; A165/67b, 181a (2adet)

⁸⁰ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1370; Durmuş, İsmail, "Avâmilü'l-Mie", DİA, IV, 106; Bilge, a.g.e, s. 62

⁸¹ B.Ş.S. A71/10a; A191/12b (2adet)

⁸² Katip Çelebi, a.g.e, I, 124; Uzunçarşılı, a.g.e, s. 30; Bilge, a.g.e, s. 63.

⁸³ B.Ş.S. A22/14b, 59b, 64b; A28/138b; A37/110b; A91/42b (3adet); A165/181a (2adet); A191/40a; B.Ş.S. A71/61a; A22/64b; A28/138b; A91/30a, 42b, 56b; A165/67b; A191/58b

⁸⁴ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1138; Bilge, a.g.e, s. 42

⁸⁵ B.Ş.S. A22/14b; A56/29b; A71/10a, 53a, 65a; A90/61b; A91/30b, 56b, 61b; A137/87a; A163/52b; A165/67b, 181a; A176/98b; A185/8b; A191/12b, 40a; A91/56b; A91/56b; A165/181a (2adet), 251a

⁸⁶ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1370; Cheneb Moh Ben, "İbnü'l-Hâcib", İ.A. V(II), 856; Bilge, a.g.e, s. 62

⁸⁷ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 68

⁸⁸ B.Ş.S. A22/64b; A28/38b; A91/30a, 42b; A137/22b; A165/67b (2adet), 81a ; A56/65b; A91/30a

⁸⁹ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1810; Bilge, a.g.e, s. 61; Hızlı, a.g.e, s. 149

⁹⁰ B.Ş.S. A22/64b, 55b; A28/138b; A91/42b; A71/53a; A165/35a, 114b, 181a

⁹¹ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1751; Bilge, a.g.e, s. 61

⁹² B.Ş.S. A22/14b, 64b; A71/10a, 26b, 53a (3adet); A91/30a, 56b; A137/87a; A165/67b; A191/12b, 40a; A71/49a; A91/30a, A191/40a

⁹³ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1020; Ciheneb, M.B., a.g.m, İA, V(II), 856; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 30; Bilge, a.g.e, s. 60

⁹⁴ B.Ş.S. A91/30a; A165/176b; A176/98b; A191/40a; A71/53a; A163/52

⁹⁵ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1020; Bilge, a.g.e, s. 60

baktığımızda İran edebiyatının etkisi açıkça görülmektedir. Terekelerde kayıtlı olan kitapların bir kısmının Farsça veya Farsça'dan tercüme olmasıyla birlikte, Türkçe yazılan eserlerin çokluğu da bir gerçektir.

Şair ve yazarların manzûm veya mensûr eserleri ile yaşadıkları dönemin düşünce yapısını, inançlarını, örf ve adetlerini duyuş ve davranışlarını, kısaca bir devrin kültürünü yansıttıkları düşünülürse, edebi mahsüllerin ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılır. Bir dönemi yaşayanları ile değerlendirebilmek, ancak edebi eserleri gözden geçirmekle mümkün olabilir.

1- Dîvânlar:

Terekelerde çok sayıda dîvân ismi geçmektedir. Ancak, bunlar arasında, diğerlerine nazaran daha çok bulunan dîvânlar şunlardır:

a- Dîvân-ı Câmî⁹⁶: Abdurrahman el-Câmî, (ö.898/1492)'nin eseridir. Câmî'nin üç tane dîvânı vardır. İçerisinde çoğunlukla hikmetli öğütlerin bulunduğu dîvânları halk arasında oldukça rağbet görmüştür.⁹⁷

b- Dîvân- Hâfız⁹⁸: Hâfız Şîrâzî (ö.791/1389)'nin Farsça eseridir.⁹⁹

c- Dîvân-ı Lamî¹⁰⁰: Mahmûd b. Osmân el-Bursevî (ö.939/1532)'nin eseridir.¹⁰¹

d- Dîvân-ı Necâtî¹⁰²: Necâtî'nin Şehzâde Mahmûd adına yazdığı eseridir. Dilinin sade ve külfetsiz oluşundan dolayı halk arasında rağbet görmüştür.¹⁰³

e- Dîvân-ı Enverî¹⁰⁴: Enverî'nin külliyyatı içerisinde yer alan dîvânı, Sencer zamanında yazılmıştır.¹⁰⁵

f- Dîvân-ı Ahmed Paşa¹⁰⁶: Ahmed Paşa (ö.902/1496) tarafından yazılan eser, II. Bayezid'in isteği üzerine tertip edilmiştir. Esrede Hz. Muhammed, Emir Sultan, Şeyh Tâcüddîn, Şeyh Vefâ, Fatih, II. Bayezid ve Cem Sultan'a methiyeler vardır.¹⁰⁷

g- Dîvân-ı Aşıkpaşa¹⁰⁸: Garibnâme ismindeki bu kitabın müellifi, Aşık Ahmed Paşa'dır.(ö.730/1330) tarihinde kaleme alınan eser, 12 bin beyitten oluşmuş, halkı eğitmek amacıyla yazılmış on bölümden meydana gelmiştir. Anadolu'da çok etkili olan "Garibnâme", Osmanlı vahdetini hazırlayan eserlerin başında sayılır.¹⁰⁹

2-Hikâyeler

Terekelerde geçen hikaye kitaplarının konusunu çoğunlukla aşk ve kahramanlık oluşturmaktadır. Aşkla ilgili hikayelerin tasavvufla yakından ilgili olması ve beşeri aşkın ilahi aşka ulaşmada bir vasıta olarak kabul edilmesi, bu tür hikayelerin halk arasında yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Bazı İslâm kahramanlarının din uğrunda unutulmaz savaşları, Türk halkı arasında derin huşu ile dinleniyordu. Günümüzde bile bu tür eserler Anadolu'nun bir çok yerinde ilgiyle okunmaktadır. Bu tür hikayeler, her an savaşa hazır olması gereken Osmanlı toplumunun cihad ruhunu ayakta tutmuştur.

⁹⁶ B.Ş.S. A22/59b; A71/30a, 61a; A91/30a; A165/67b, 181a

⁹⁷ Katip Çelebi, a.g.e, I, 781; Okumuş, Ömer, "Cami", DİA, VII, 94

⁹⁸ B.Ş.S. A22/59b (2adet); A71/59a; A91/30a; A137/87a, 122b; A165/36a, 166b, 252a

⁹⁹ Katip Çelebi, a.g.e, I, 783; Bammât, a.g.e, s. 294

¹⁰⁰ B.Ş.S. A191/20b (2adet)

¹⁰¹ Katip Çelebi, a.g.e, I, 808

¹⁰² B.Ş.S. A22/23a; A91/30a

¹⁰³ Tansel, Fevziye Abdullah, "Necati", İ.A, VII, 154; Işık, İhsan, Yazarlar Sözlüğü, İstanbul 1990, s. 319

¹⁰⁴ B.Ş.S. A71/61a; A191/20

¹⁰⁵ Ateş, Ahmet, "Enveri", İ.A, IV, 278

¹⁰⁶ B.Ş.S. A22/19a; A191/59a

¹⁰⁷ Mecdi, a.g.e, s. 217, Kut Günay "Ahmed Paşa", DİA, II, 111; Köprülü Fuat "Ahmed Paşa", İ.A, I, 187; Işık, a.g.e, s. 12

¹⁰⁸ B.Ş.S. A22/19a; A191/59a

¹⁰⁹ Kut, Günay, "Attar", DİA, IV, 2; Banarlı, a.g.e, I, 382; Köprülü, a.g.m, I, 382; Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 339; Babinger, Franz Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, İstanbul 1982 s. 38; Işık, a.g.e, s. 52; Kara, Mustafa, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, Bursa 1990, I, 38

Türk toplumunun küçük beyliklerden büyük imparatorluğa ulaşması ve bu konumunu uzun müddet devam ettirmesinde bu tür hikayelerin muhakkak katkısı olmuştur.

a- Battâl Gâzî¹¹⁰: Bir halk hikayesi olan Battâlnâme'nin kahramanı, Emevilerin Bizans'a karşı yaptıkları savaşlarda büyük başarı sağlayan ve Battâl lakabıyla tanınan Abdullah b. Amr'dır. Battâlnâme Türk destânî edebiyatında XI. yüzyılda Hamzanâme ile başlayıp, Ebû Müslimnâme ve Danişmendnâme ile devam eden, XV. yüzyılda Saltuknâme ile son bulan bir zincirin ikinci halkasını oluşturur.

Battâlnâme, tarihi bir şahsiyet olan Battal Gazi'nin menkıbevi hayatını, Anadolu'ya yerleşen Müslüman Türklerin gözüyle aksettirir. Anadolu fetihlerinin devam ettiği yıllarda "Battâlnâme" halk üzerinde çok etkili olmuştur. Çünkü eserde anlatılan savaşlar, siyasi bir mücadele olmaktan daha çok, bir din savaşı şeklinde gösterilerek, halkın cihâd ve gazâ ruhu canlı tutulmuştur.

Kim tarafından kaleme alındığı belli olmayan, ancak bir çok tereke kaydında zikredilen Battâl Gâzî hikayeleri, bu gün Anadolu'nun bir çok yerinde etkisini devam ettiren, tamamen Türk geleneğine göre teşekkül etmiş bir halk hikyesidir.¹¹¹

b- Hüsrev ü Şîrîn¹¹²: Hamse sahibi Genceli Nizâmî'nin ikinci kitabıdır. Konusunu İran tarihinden alan bu eser, Sasani krallarından Hüsrev Pervîz ile rakibi mimar Ferhâd'in Şîrîn'e karşı duydukları aşktan bahseder. Nizâmî'nin bu eseri II. Murad'ın emriyle Şeyhî Sinan tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.¹¹³

c- Leyla vü Mecnûn¹¹⁴: Metrûkât içerisinde altı yerde ismi geçen bu eser, bir yerde Hatîfî, diğer yerde Nizâmî ismiyle zikrediliyor.¹¹⁵ Eser Gence'li Nizâmî'nin dir. Halk arasında büyük rağbet görmüş olan bu eser, bu gün de etkisini devam ettirmektedir. Bir çok nazire yazılan Leyla vü Mecnûn, kabile rekabetleri dolayısıyla birbirinden ayrılmış olan Arap Romeo ile Juliet'in hazin ve sade aşk hikyesidir. Izdırapları ve neticede ölümden birleşmeleri, asırlarca doğulu âşık nesillere gözyaşı döktürmüştür.¹¹⁶

d- Yûsuf u Zelîha¹¹⁷: Bir çok kişi tarafından kaleme alınan bu eser, Kur'ân'da geçen Hz. Yûsuf ve Zelîha'nın hayatından bahsetmektedir.¹¹⁸ Terekelerde bir yerde Câmî ismiyle zikredildiğinden dolayı Câmî'nin eseri olabilir.

3- Diğer Edebi Eserler

a- Hamse-i Nizamî¹¹⁹: Şeyhî Nizâmî olarak meşhur olan Cemâleddîn Yusuf b. Müeyyed el-Gencevî (ö.579/1183)'nin eserlerinin meşhurlarından oluşan külliyyattır. Terekelerde dört yerde bulunan külliyyat, Mahzenü'l-Esrâr, Hüsrev ü Şîrîn, Leyla vü Mecnûn, Heft Peyker ve İskendernâme'den oluşmaktadır.¹²⁰ Ayrıca bu eserlerin her biri ayrı ayrı tereke kayıtlarında geçmektedir.

b- Hüsün ü Dil: Lamiî Çelebi'nin eseri olan bu kitap tercümedir.¹²¹

c- Kasîde-i Bürde¹²²: el-Busirî (ö.1213/1296)'nin bir kasidesidir. Bir tarafı felç olan şair, rüyasında Hz. Peygamber'i görerek, onun, Ka'b b. Züheyr'e yaptığı gibi, kendisinin de omuzları üzerine hırkasını örttüğünü görmüş ve bu rüyadan sonra şifa bulmuştu. Bu hadiseye kadar "el-Kevâkibül-Dürriyye fi Medh-i Hayru'l-Beriyye" ismi verilen kasideye, bundan sonra Kaside-i Bürde veya hastalıkları iyi eden

¹¹⁰ B.Ş.S. A28/141a; A71/75b; A165/248a, 251a; A191/22a, 27a (2adet)

¹¹¹ Köprülü, İslâm Medeniyeti Tarihi, Ankara 1984 s. 206; Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara ts. s. 332; Banarlı, a.g.e, I, 301; Ocak, Yaşar, "Battâlnâme, ", DİA, V, 208; Levend, A.Sirri, Türk Edebiyat Tarihi, Ankara 1988, I, 127

¹¹² B.Ş.S. A22/23a; A71/52b, 79a; A91/30a (2adet); A165/14a, 67b (2adet)

¹¹³ Nizâmî, Hüsrev-ü Şîrîn (trc. Sabre Sevsebil), önsöz, İstanbul 1988, s. IV; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 529; Bammat, a.g.e, s. 291; İsmail Paşa, a.g.e, I, 225

¹¹⁴ B.Ş.S. A71/61a (2adet); A165/176b; A185/8b; A191/20a

¹¹⁵ B.Ş.S. A191/20a,20b

¹¹⁶ Bammat, a.g.e, s. 291

¹¹⁷ B.Ş.S. A91/30a; A137/122b; A191/20b; A191/40a

¹¹⁸ Katip Çelebi, a.g.e, II, 2055; Levend, a.g.e, I, 227

¹¹⁹ B.Ş.S. A22/59b; A71/52b; A165/181a; A191/20b

¹²⁰ Katip Çelebi, a.g.e, I, 724; Bammat, a.g.e, s, 291; Levend, a.g.e, I, 226

¹²¹ Baldırzade, a.g.e., s. 636; Tahir Mehmed, a.g.e, II, 494

¹²² B.Ş.S. A71/61a; A137/122b; A165/67b; A71/59a, 61a (2adet); A71/59a; A165/176b

anlamında "Kasîde-i Bür'e" denilmiştir. Müslümanlar arasında kerametine inanılan kaside bir çok dile çevrilmiş ve çok sayıda şerhi yapılmıştır.¹²³

d- Makâmât-ı Harîrî¹²⁴: Ebû Muhammed el-Kâsım el-Harîrî (ö.516/1119)'nin en önemli eseridir. Bedü'z-Zamân el-Hemedânî'nin makâmâtı tarzında yazılmış, 50 hikayeden müteşekkil bir eserdir. Eser, daha müellifin hayatında iken meşhur olmuş, halk arasında büyük rağbet görmüştür. Makâmâtteki hikayeler belli konularda olup, yalnızca müslümanlar tarafından değil, Yahudi ve Hıristiyanlar tarafından da rağbet görmüş ve değişik dillere çevrilmiştir.¹²⁵

e- Mevlid¹²⁶: Terekelerde Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en fazla bulunan eser Mevlid'dir. O dönemde bir çok kişi tarafından yazılan mevlidlerin olduğunu biliyoruz. Ancak bunların en meşhuru Süleyman Çelebi (ö.825/1422)'nin "Vesîletü'n-Necat" isimli mevlid manzumesi olduğundan, terekelerdeki mevlidlerin de muhtemelen bu eser olabileceğini düşünerek bu eser hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

Asıl ismi "Vesîletü'n-Necat" olan 730 beyitlik bu eser, Türk edebiyatına özgü bir tür olan mevlidin ilk ve en muhteşem örneğidir. Açık ve yalın bir Anadolu Türkçesi ile yazılmış bir şaheserdir. Eser; vilâdet, risâlet, miraç, rihlet ve dua gibi bölümlerden oluşur. Bir çok dile çevrilmiş olan mevlid, anonim bir nitelik kazanmış ve asırlarca halk kitleleri tarafından çeşitli törenlerde huşu ve coşku ile okunmuştur. Okunmasına gösterilen bu ilgiden dolayı Türk musikisine de büyük katkılarda bulunmuş, folklorik âdet ve geleneklerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

XV. yüzyıl başlarında Ulu Cami'de yapılan bir vaazda, vaiz efendinin bütün peygamberleri eşit tutmasına dayanamayan Süleyman Çelebi, Hz. Muhammed'in (s.a.v) diğer peygamberlerden üstün olduğunu göstermek maksadıyla bu manzumeyi yazmıştır. Bu olaydan sonra "Mevlid"i yazan Süleyman Çelebi, Türk edebiyatında bütün zamanların en çok okunan, dinlenen ve konuşulan eserini meydana getirmiştir.¹²⁷

J- Tarih

Tarihle ilgili kitaplar diğer ilimlerle ilgili eserlere nazaran daha azdır. Bu tür eserler, çoğunlukla ulemanın metrûkâtında yer almaktadır. Tarih kitapları, başta siyer olmak üzere Osmanlı ve diğer milletlere ait tarihlerden oluşmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki halk, menakıbnâmelerle tarih bilgisi ihtiyacını gidermiş ve ayrıca bilimsellik taşıyan tarih kitapları okuma ihtiyacı duymamıştır.

1- İskendernâme¹²⁸: Müellifi Ahmedî (ö.815/1412)'dir. 792/1390 tarihinde te'lif edilen bu eser, I. Bayezid'in oğlu Emîr Süleyman'a sunulmuştur. Eserin sonuna eklenen Osmanlı tarihi bölümü, bu alanda ilk kitaplardan birisi olma özelliğini taşır. Dil bakımından sade olan ve 8200'den daha fazla beyit halinde Anadolu Türkçesi ile yazılan bu eser, halk arasında çok itibar görmüştür. Eser, Büyük İskender'in hayatına, idealine, aşklarına, fetihlerine dair rivayetlerden ve destanlardan derlenmiş büyük bir manzum hikayedir. Tarihle asıl ilgisi son kısımıdır.¹²⁹

2- Târîh-i Taberî¹³⁰: Asıl adı "Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk" olan bu eserin müellifi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.311/923)'dir. Taberî'nin en önemli eseri olan bu kitap, bir girişten sonra Sasaniler, Hz. Muhammed, Dört halife, Emeviler ve Abbasiler dönemlerinden bahseder. Taberî, elde edilmesi mümkün olan bütün rivayetleri bir araya toplamış, birbirine zıt olan bilgileri, kendine

¹²³ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1331; Basset, Rene, "Bürde", İ.A, II, 838

¹²⁴ B.Ş.S. A56/11a; A71/59a; A165/181a; A191/20b

¹²⁵ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1787; Margoliouth, D.S, "Harîrî", İ.A, V (I), 238; el-Faruki, a.g.e, s. 379

¹²⁶ B.Ş.S. A22/64b; A31/86a (2adet); A90/80b, 101b (2adet), 105a; A41/120b; A71/87a; A90/61b; A134/9b; A137/87a (3adet); A165/28a, 35a (2adet), 114b, 124a (2adet), 239a, 248a, 251a, 259a (2adet); A172/76b; A176/98b (2adet); A190/242b; A191/12b (3adet), 26b (2adet), 47b, 59a; A194/4a; A202/7a

¹²⁷ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1910; Beliğ, İsmail, Güldeste-i Riyâz-ı İrfan, Bursa 1302, s. 145-146; Baldırzâde, a.g.e, s. 426; Gazzizâde, Hulâsatu'l-Vefeyât, Bursa Eski Eserler Ktp. No 2162 s. 96; Banarlı, a.g.e, I, 481; Uzunçarşılı, a.g.e, I, 528; Pekolcay, Necla, "Süleyman Çelebi", İ.A, XI, 177; Pala, İskender, "Mevlid-i Şerîf", O.A, I, 156; Algül, Hüseyin, Alemlere Rahmet Hz. Muhammed, 2. baskı, Ankara 1999, s. 239-245

¹²⁸ B.Ş.S. A71/61, 75b; A91/30a, 42b; A165/166b; A191/59a (2adet)

¹²⁹ Katip Çelebi, a.g.e, I, 86; Tahir, Mehmed, a.g.e, II, 73; Banarlı, a.g.e, I, 391; Uzunçarşılı, a.g.e, I, 526; Bammât, a.g.e, s. 306, Kut, Günay, "Ahmedî", DİA, II, 165-66; Işık, a.g.e, s. 9

¹³⁰ B.Ş.S. A31/1b; A71/61a; A90/4a (2adet); A165/181a

intikal ettiği şekliyle eserine almıştır.¹³¹ İslâm öncesi ve İslâmî dönem diye ikiye ayrılabilir olan eserin ilk bölümü, tarihçiler arasında sika/güvenilir kaynaklara dayanmadığı ileri sürülerek hep şüpheyile karşılanmıştır.¹³²

K-Tıp

1- el-Kânûn¹³³: Ebû Ali Hüseyin b. Abdullah b. Sînâ (ö.980/1037)'nin "el-Kânûn fi't-Tıb" adlı eseridir. Sahasında yazılmış en büyük eser olan el-Kanun, yüzlerce yıl tıpta en önemli referans olarak kalmış ve 700 yıl boyunca dünya çapında standart bir ders kitabı olarak okutulmuştur. 19. yüzyıla kadar zirvedeki yerini koruyan bu şaheser, yaklaşık olarak bir milyon kelimelelik bir tıp ansiklopedisi olmakla beraber, orijinal müşahedeleri ihtiva etmesiyle de önemlidir. el-Kânûn, bir çok hastalıkların tedavi yöntemini belirtmenin yanında ilaçlar bahsi gibi "Müfredât-ı Tıb" konularını da içerir.¹³⁴

2- Mu'cez¹³⁵: İbnu'n-Nefs diye maruf olan Alâuddîn Ebû'l-Âlâ Ali b. Ebû'l-Hazm el-Kursî (ö.687/1288)'nin eseridir. Bir çok kişi tarafından şerh edilen Mu'cez, İbn Sinâ'nın Kânûn'unun hulasasıdır. Ahâ Ahmed Çelebî tarafından tercüme edilmiştir.¹³⁶

3- Müfredât-ı İbn Baytâr¹³⁷: Eserin müellifi Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed Ziyâeddîn İbnü'l-Baytâr el-Malakî (ö.646/1248)'dir. İbnü'l-Baytâr'ın iki önemli eserinden biri olan bu eserin asıl ismi, "Kitâbu'l-Câmî fi Müfredâtı'l-Edviye ve'l-Müfredede"dir. Eserde ilaçlardan alfabetik sıra ile bahsedilmiştir. İlaçların dışında, gıda çeşitlerinden bahsedilen kitapta, 400 kadar deva zikrolunmaktadır. Bunların iki yüzü nebati olmak üzere üç yüz kadarı yeni ilaçlardır. İbnü'l-Baytâr'ın zikrettiği ilaçlardan, kendisinden sonra gelen bütün tıp bilginleri istifade etmişlerdir.¹³⁸

4- Teshîl¹³⁹: Anadolu'da yetişmiş meşhur Türk hekimi olan Hacı Paşa (ö.820/1417)'nin tıpla ilgili eseridir. Arapça yazılan bu eser, Kummil-Celâli isimli eserin farklı tercümesidir. Kitap, halk arasında oldukça rağbet görmüştür.¹⁴⁰

L- Felsefe

Terekelerde felsefe kitaplarının azlığı dikkat çekicidir. Ulaşabildiğimiz tereke kayıtlarında geçen tek felsefi eser Hocaşâde'nin "Tehâfüt"üdür. Kanaatimizce felsefenin medreselerde ders olarak okutulmaması, konularının ağırlığı sebebiyle felsefeye ilgi duyulmaması bu tür eserlerin az oluşunun sebeplerindedir. XVI. yüzyıl Osmanlı aydınlarının felsefeye karşı ilgisiz kalmaları ayrıca üzerinde durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tehâfüt¹⁴¹: Fatih'in isteği üzerine Hocaşâde olarak tanınan Mustafa Muslihiddîn Bursevî(ö. 893/1488) tarafından kaleme alınan bu eser, hukemâ ile Gazâlî arasında bir hüküm vermek maksadıyla yazılmıştır. Gazâlî'den geniş ölçüde istifade edilen eserde, 22 mesele üzerinde duruluyor. Kitapta, yeri geldikçe Gazâlî'nin hatalarına da işaret edilmiştir. Ruh meselesinde ve cesetlerin haşri konusunda müstakil denilebilecek bir düşünce ve istidlâl çizgisi takip etmiştir.¹⁴²

M- Mantık

¹³¹ Katip Çelebi, a.g.e, I, 297; Işıltan, Fikret, "Taberi", İ.A., XI, 594

¹³² Günaltay, a.g.e, s. 43; Bammat, a.g.e, s. 140

¹³³ B.Ş.S. A91/42b; A165/176b (3adet)

¹³⁴ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1311; Ülken, H.Ziya, "İbn Sina", İ.A, V (II), 820; Bammat, a.g.e, s. 130; el-Faruki, a.g.e, s. 358

¹³⁵ B.Ş.S. A31/1b; A71/53a, 65a; A91/30a; A165/176b; A191/20b; A31/1b; A191/20b

¹³⁶ Katip Çelebi, a.g.e, II, 1899; Adivar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1992, s. 113,117; Uzunçarşılı, a.g.e, II, 600; Max, Meyerhof, "İbnu'n-Nefs", İ.A,V (II),872; Kazancıgil, Aykut, Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji, İstanbul 1999, s. 102

¹³⁷ B.Ş.S. A31/1b; A71/53a; A191/20b

¹³⁸ T.H, "İbnu'l-Baytar", İ.A, V(II), 845; el-Faruki, a.g.e, s. 359

¹³⁹ B.Ş.S. A22/14b; A71/49a (2adet), 53a (2adet); A91/18b, 27a, 42b, 56b (Üç yerde Hacı Paşa)

¹⁴⁰ Katip Çelebi, a.g.e, I, 408; Mecdi, a.g.e, s. 74; Tahir, Mehmed, a.g.e, III, 211; Adivar, a.g.e, s. 24; T.H., "Hacı Paşa", İ.A., V (I), 28

¹⁴¹ B.Ş.S. A171/26b; A91/30a; A191/12b (7adet)

¹⁴² Baldırzade, a.g.e, s. 37b; Uzunçarşılı, a.g.e, II, 655; Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi, XIV, 203; İsmail Paşa, a.g.e, II, 433

1- Şemsiyye¹⁴³: Necmeddin Ömer b. Ali Kazvîni (ö.693/1293) tarafından kaleme alınmıştır. "Kâtibî" diye tanınan Kazvîni, Nasîruddin Tûsî'nin talebesidir. Esere bir çok kişi tarafından şerh yazılmıştır. Medreselerde ders kitabı olarak okunan Şemsiyye'nin en önemli şerhi, aynı zamanda yine medreselerde okutulan ve Sadeddin Taftazânî tarafından yazılan şerhtir.¹⁴⁴

2- Metâliu'l-Envâr¹⁴⁵: Müellifi Kâdî Sirâcüddîn Mahmûd b. Ebû Bekir Urmevî (ö.682/1283)dir. Medreselerde ders kitabı olarak okutulan eserin, çok sayıda şerh ve hâşiyesi vardır. Ayrıca şerhleri de medreselerde okutulmuştur.¹⁴⁶

3- Hüsâm-ı Kâtî¹⁴⁷: Medreselerde mantıktan ders kitabı olarak okutulan İsağojî'nin Hüsâm-ı Kâtî' tarafından yapılan ve kendi adıyla isimlendirilen, aynı zamanda kendisi de medreselerde okutulan şerhidir.¹⁴⁸

¹⁴³ B.Ş.S. A137/122b; A165/67b, 181a

¹⁴⁴ Katip Çelebi⁵, a.g.e, II, 1063; Mizânü'l-Hak, s. 159; Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, s. 27ns; Hızlı, a.g.e, s. 149

¹⁴⁵ B.Ş.S. A191/12b

¹⁴⁶ Katip Çelebi, Keşfuz-Zünûn, II, 1715; Mecdî, a.g.e, s. 172-173; Gümüş, a.g.m, VIII, 136; Uzunçarşılı, a.g.e, s. 26 (5. Dipnot)

¹⁴⁷ B.Ş.S. A91/12b, 30a, 56b (2adet); A137/122b

¹⁴⁸ Cheneb, Moh-Ben "İsağojî", İ.A, V (II), 1066; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 586; İsmail Paşa, a.g.e, I, 286